

Tone Peršak

DUHOVNI VIDIKI PREHODNEGA OBDOBJA SLOVENSKE DRUŽBE

(Besedilo je bilo napisano na poziv kot eden od uvodnih prispevkov k pogovoru na temo Demokracija in pravice državljanov, ki ga je v okviru seminarja »Slovenija – nastanek nove republike«, namenjenega skupini nemških učiteljev na šolah za odrasle, organiziral urad Vlade RS za informiranje.)

Tema, o kateri govorim, je izjemno pomembna in zapletena in v danem okviru je mogoče podati kvečjemu nekaj domnev v zvezi z njo. Vprašanje se nanaša na duhovne vidike prehodnega obdobja slovenske družbe. Za kakšne vrste duhovne vidike gre? Dandanašnji se veliko govori o duhovnosti; o vseh mogočih vrstah duhovnosti. Vendar predpostavimo, da gre za vprašanje duha naroda in za vprašanje o spremembah v zavesti ter samozavesti te skupnosti. Kako zelo daljnosežna in vseobsežna je ta tema, lahko opozorimo le tako, da naštejemo samo nekatere od najpomembnejših komponent tega obdobja v razvoju slovenske družbe. L. 1991 je Slovenija razglasila samostojnost, za kar je pol leta pred tem na plebiscitu glasovalo skoraj 90% volivcev. Poslej Republika Slovenija zelo prizadevno gradi svoj pravni red. Decembra l. 1991 smo sprejeli ustavo in po njej parlament sprejema po sto in več zakonov letno. Država oblikuje lastno vojsko, sprejeta je strategija nacionalne varnosti, v polnem zamahu je lastninjenje podjetij, parlament obravnava strategijo gospodarskega razvoja itd. itd. Ob tem, ko se še trgamo iz donedavne največje balkanske države (ta čas še vedno potekajo pogajanja o nasledstvu SFRJ), se hkrati že potegujemo za članstvo v EZ. Pred desetimi leti (z vidika duhovnega razvoja naroda je to »včeraj«) pa so v Sloveniji še prevladovalе razprave o »socializmu s človeškim obrazom«, seveda v okviru jugoslovanske federacije. Socializem, Jugoslavija oziroma domnevno brezstrankarska in brezrazredna družba z eno samo zakonjeno monopolno politično organizacijo – ZK; marsikaj od tega je bilo tedaj še vedno videti zelo čvrsto in živo. Zdaj pa je Slovenija menda že daleč na poti v kapitalizem (največ se govori o tržno-socialnem sistemu). Bohoti se podjetništvo, razvija se finančni trg, imamo pravo preobilje strank in menda tudi pravo politično korupcijo, imamo vse več čisto pravega kriminala (zelo popularni so oboroženi ropi menjalnic). Vse to priča, da se duhovna podoba posameznika in družbe v celoti res temeljito spreminja. Niso redki, tudi med politiki, ki tožijo o razpadu vrednostnega sistema. Drugi še vedno trdijo, da v resnici nismo zmožni biti država in da gre le za prehod izpod srbske nadvlade v okviru Jugoslavije (od l. 1918 do 1991) pod ponovno germansko nadvlado (do l. 1918 je bila Slovenija del Avstro-Ogrske oz. Avstrije). Prehod je vsekakor dramatičen, in če želimo res kaj izvedeti o duhovnih vidikih tega obdobja, moramo najprej vsaj nekaj vedeti o istih vidikih predhodnih časov.

Za Slovence je bilo še nedavno značilno, da smo sami sebe res že vsaj od leta

1848, ko je v okviru majhne skupine študentov nastal program Zedinjene Slovenije, dojemali kot narod, vendar pa obenem sami, razen redkih izjem, ki so jih vsi drugi imeli za fantaste, nismo verjeli v možnost osamosvojitve oz. vzpostavitve lastne države. Še več, zavest o tem, da smo skupnost z lastnim jezikom in samo nam lastno kulturo in zavestjo o sebi, je bila navzoča že od l. 1550, ko je prve nedvoumne besede o tem zapisal Primož Trubar v prvi slovenski knjigi. A kot rečeno, še pred desetimi, kvečjemu petnajstimi leti je prevladovalo stališče, da Slovenci nismo državotvorni narod, in da najbrž nikdar ne bomo imeli lastne države. Tako je l. 1932 Josip Vidmar, nemara prvi slovenski intelektualec 20. stoletja, v eseju Kulturni problem slovenstva zapisal, da se slovenski narod ne more uveljaviti med in nad drugimi narodi s politično in gospodarsko ali vojaško močjo, da pa lahko polno uveljavitev kot narod doseže na področju kulture, in da Slovenija lahko postane »hram lepote in duha«. Vidmar se je zavzel za to, da bi Slovenci na svojih tleh ustvarili »nove Atene ali novo Florenco« in s tem dokazali svojo nacionalno enakovrednost. Zelo podobno je že kakih petnajst let pred njim razmišljajl pisatelj in intelektualec iz katoliškega kroga Ivan Pregelj. Za kaj pri vsem tem gre, je dokončno pojasnil in najbrž prav s tem vplival na nadaljnji razvoj Dušan Pirjevec z delom Vprašanje o poeziji – vprašanje naroda (l. 1978), v katerem je označil slovenski narod z oznako »blokiran gibanje«. Slovenski narod je Pirjevec opisal, izhajajoč iz uveljavljene teorije o narodu, nosilcu skupne volje do moči in težnje slehernega subjekta »biti gospodar lastne usode«. V skladu s to težnjo se je tudi slovenski narod oblikoval kot gibanje za doseg tega cilja. Ker pa se je ta narod, po Pirjevčevih ugotovitvah, ki upoštevajo že omenjena dognanja Vidmarja in Preglja ter zgodovinska dejstva, zavedal svoje majhnosti, omejenosti in nezmožnosti, je bilo to gibanje od znotraj blokiran. Od tod pomembne posledice za ves narod in za posamezne člane skupnosti, kar se je kajpak odražalo tudi na ravni dojemanja in uveljavljanja človekovih pravic. Morda je vse to še najbolj povzeto v mitu o Lepi Vidi, ki ga je ravno Pregelj označil kot slovenski nacionalni mit. Mit o mladi, življenja in moči polni ženi, ki ob starem in bolehnem možu hrepeni po spremembi in seusti odpeljati od doma bogatemu tujcu, ki pride ponjo iz zamorja, za to, da postane dojlja tujih otrok, združuje celo vrsto pomembnih in pomena polnih konotacij. Mit govori o nezadostnosti in nemoči nekakšnega možkega principa, govori o tem, da je preboj iz nevzdržnega stanja do neke mere mogoč zgolj na socialni ravni, vendar samo v primeru, če ob tem zavržemo nekatere temeljne vrednote in v zvezi s tujcem, ki za to zahteva ponižujočo podreditev. Na vse omenjeno so se seveda navezovali zelo mučni občutki nemoči, nezadostnosti, neizpoljenosti in kot posledica vsega tega poudarjena avtodestruktivnost (veliko število samomorov na ravni posameznih usod) in krvavih razkolov na ravni kolektivne usode. Preboji, kar jih je bilo, so bili možni, kot rečeno, le na ravni socialnega in nemara je narodnoosvobodilni boj med drugo svetovno vojno – že spet pod zunanjim pritiskom – tudi zato končal kot socialna (komunistična) revolucija. Po vsem povedanem je razumljivo, da so bili ob dogodkih v zadnjem desetletju, ko smo hkrati s t. i. demokratizacijo in prehodom iz totalitarnega v demokratični sistem, izvedli še osamosvojitve in vzpostavili lastno, na pravici naroda do samoodločbe utemeljeno državo, v ospredju v velikem številu nekdanji študenti in prijatelji ali sodelavci dr. Dušana Pirjevca, ki je povsem določno opredelil naše dosedanje stanje duha.

Osamosvojitve v letih 1990, 91 in 92, ki so jo v veliki meri izzvali centralistično naravnani predlogi ustavnih sprememb v bivši SFRJ iz l. 1987, je verjetno uspela zlasti zato, ker je bila neločljivo povezana z demokratizacijo, se pravi z ukinitvijo totalitarnega sistema in odločitvijo za sistem parlamentarne demokracije. To je po

eni strani zagotovilo podporo tem procesom od zunaj in po drugi strani združitev vseh za spremembe vnetih sil v Sloveniji, ki drugače največkrat niso skladne. Zelo vneti nacionalisti so sodelovali z liberali, ki se jim vprašanje nacionalne države zdi že v veliki meri preseženo in zastarelo ali s pristaši t. i. novih družbenih gibanj, ki za državo včasih niti slišati ne marajo. Kakorkoli že, oba cilja sta bila dosegljiva, ker sta obe težnji podpirali druga drugo. Po tem zgodovinskem preboju pa je nujno prišlo do neke vrste krize. Zavest, posamezna ali skupna, se pač ne spreminja tako hitro, kot so ob ugodnih okoliščinah potekali dogodki. Zato zdaj opazamo posebne vrste paradoks. Poprej, ko smo živeli v socialističnem sistemu, ki je kolektivne pravice cenil visoko nad posameznikove, in ki je predpostavljaj enakost in skupnost posamičnemu, smo vsi ugovarjali in poudarjali temeljno neprilagojenost takega sistema človeku. Ideologiji enakosti in kolektivizma smo očitali nenaravnost. Zdaj je vse večkrat opaziti, da mnogi kritizirajo sedanjí sistem s stališča vrednot prejšnjega sistema; to počnejo celo politične stranke, ki so nastale v l. 1989 in kasneje iz odpora proti prejšnjemu sistemu. Imamo državo in skladno s tem imamo prvič v zgodovini tudi samo slovensko politiko, odnos do obeh pa je izrazito razdvojen in včasih zaničevalen in destruktiven. Kot da še vedno deluje poprejšnje stališče, da Slovenci nismo državotvorni, in da je politika nekaj, kar ni skladno s slovenstvom. Veliko se govori o razpadu vrednostnega sistema in propadu vrednot, pri čemer se misli na vrednote, ki so se izoblikovale v prejšnjih časih in so bile bolj ali manj skladne s tedanjim stanjem, in zanimivo je, da večina strank, ki se zelo rade primerjajo s političnimi strankami v zahodnih demokracijah, postavlja na oltar vrednote in principe, ki pripadajo sistemu in stanju duha, ki so ga želeli preseči; še posebej, denimo, ob lastninjenju podjetij. Seveda to ne pomeni, da so vrednote in še posebej posamezne dejavnosti ali načini manifestiranja nacionalne samobitnosti in pripadnosti (jezik, kultura, t. i. pregovorna pridnost, delavnost in podobno) presežene in nepomembne. Gre za to, da jih še ne dojemamo v novem kontekstu in drugačni vlogi, temveč jih hočemo še nadalje videti v isti funkciji kot prej ali pa zanikati njihovo pomembnost.

Gre torej za proces intenzivnega spreminjanja nacionalne samozavesti. Svojo usodo smo ob ugodnem spletu okoliščin končno vzeli v svoje roke in začeli sami gospodariti sebi, vendar se temu še nismo docela prilagodili. Na to opozarjajo tudi stranpoti pri oblikovanju nove nacionalne mitologije in dokaj arhaični vzorci ustvarjanja nacionalnih herojev. Po eni strani se zdi, da gre za hudo krizo zavesti, po drugi strani pa javnomnenjske raziskave že pričajo o spremembah v navadah, ki opozarjajo tudi na spreminjanje vrednot, čeprav nove vrednote še niso prešle v skupno zavest. Zato je mogoče opaziti izrazito razhajanje med vedenjem večine kot zbirom posameznikov in deklariranimi skupnimi vrednotami te iste večine kot skupnosti.